

ЛЬВІВСЬКО – ВАРШАВСЬКА ШКОЛА К.ТВАРДОВСЬКОГО ТА УЧАСТЬ У НІЙ С.БАЛЕЯ

Анастасія Ятищук

Аспірантка, Лабораторія особистості імені П.Р.Чамати,
Інститут психології імені Г.С.Костюка, Національна академія педагогічних наук України,
01033, Київ-33, вул. Паньківська, 2, e-mail: 03oxana05@ukr.net

UDC: 159.9.01

ABSTRACT

Anastasiia Yatyshchuk, Lviv-Warsaw School of Kazimierz Twardowski and the role of Stepan Balei in it

This paper attempts to analyze the phenomenon of Philosophy School of Kazimierz Twardowski and the role of famous psychologist of Ukrainian origin Stephen Balei, the researcher who made many valuable and new things for science. A characteristic feature of his work is the spirit of innovation and independence, he did not repeat hackneyed doctrine of Western psychologists, and made his significant word in psychology, never stand in the way of blind imitation. Stepan Balei is among the galaxy of scientists who increase the glory of our country in their works on the field of science.

Key words: Lviv-Warsaw School, psychic phenomena, intentsionalizm, psyche, psychoanalysis, psychology of education.

У статті зроблена спроба проаналізувати феномен філософської школи Казімежа Твардовського та роль у ній знаного психолога українського походження Степана Балея, дослідника, що вніс багато цінного та нового в науку. Характерною рисою його творчості є дух новаторства та самостійності, він не повторював заяложені вчення західних психологів, а вніс своє значне слово в психологію, ніколи не ставав на шлях сліпого наслідування. С.Балея по праву знаходиться серед плеяди тих вчених, що примножують славу нашої країни своїми працями на терені науки.

Ключові слова: Львівсько-Варшавська школа, психічні явища, інтенціоналізм, психіка, психоаналіз, психологія виховання.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За останній час українська психологічна наука поповнюється цілою низкою робіт, присвячених дослідженню історії вітчизняної психології як однієї з частин вітчизняної культури.

Вивчаючи досвід розробки вчення про психіку, що був накопичений у вітчизняній науці, ніяк не можна оминати постать вченого, який був досить відомим за кордоном, і, на жаль, малознаним у себе на Батьківщині.

Якщо становлення педагогічної психології у Радянському Союзі пов'язане з іменем Льва Виготського, у Західній Європі – з Жаном Піаже, то у Польщі цей процес започатковує визначний представник Львівсько-Варшавської філософської школи український вчений Степан Балея.

Щодо ідейного зв'язку С.Балея з Львівсько – Варшавською школою, то це питання ґрунтовно вивчено українсько – польським дослідником історії української та польської культури і філософії ХХ століття Степаном Іванником [5]. Ми ж спробуємо виявити зв'язок психологічних праць С.Балея з методологічними і теоретичними засадами психології у Львівсько – Варшавській школі для того, щоб окреслити аспекти їх оригінальності та

новаторства й показати їх місце та значення в контексті розвитку європейської психології ХХ ст.

Об'єктом статті є науковий феномен Львівсько-Варшавської філософської школи Казімежа Твардовського.

Предметом – наукова діяльність засновника психоаналізу в Україні, автора першого підручника з психології українською мовою Степана Балея.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ролі С.Балея у психологічній секції Львівсько-Варшавської філософської школи.

Аналіз наукової літератури показує, що наукову спадщину вченого досліджували переважно польські науковці, більшість з яких концентрували увагу не на цілісному вивченні доробку С.Балея, а на окремих його досягненнях у певних галузях наук. У 1952 році учениця С.Балея С.Жебровська у Щорічнику Варшавського Наукового Товариства відкриває глибини життєвого та творчого шляху свого вчителя [30]. М.Земнович, польський психолог і педагог, у 1953 році пише статтю метою якої було з'ясувати внесок С.Балея у психологію виховання: « протягом 24 років він (Балей – Я.А.), як професор психології виховання та керівник закладу психології у Варшавському університеті, Інституті і споріднених товариствах, своїми численними статтями та фундаментальними працями заклав підвалини польської психології виховання» [29, с.141]. Питаннями психології виховання у працях С.Балея займалися також польські дослідники Е.Коснарович [21], С.Блаховський [12], А.Гурицька [18], В.Войтинський [31], Р.Ядчак [20] та ін. Проблеми педагогіки у творчій спадщині С.Балея аналізуються Й.Головінським [19], А.Голубом [17], І.Добровольською [15] та іншими. Філософія та психологія творчості С.Балея розглядається З.Александровичем [6], Е.Фіалом [16].

У 1962 році у Польщі про С.Балея з'являється стаття у Великій Загальній Енциклопедії [10], а у 1983 – у Загальній Енциклопедії [11]. У Лодзинському університеті в 1987 році Б.Мешка захищає магістерську роботу «Бібліографія праць професора С.Балея» у якій дає майже повний перелік публікацій науковця [23]. Непересічний внесок С.Балея в психологію оцінює Е.Коснарович у «Словнику польських психологів» (1992 р.) [21]. Питання психології релігії у творчості С.Балея розглядає Я.Чмуд [27].

Інтерес до творчості С.Балея виявило і світове наукове товариство. У 1939 році французький фаховий психологічний часопис описує досвід С.Балея у галузі шкільної психології та відзначає його внесок в психодидактику [8]. У журналі «Спеціальна освіта» за 1975 рік Й.Головінський пише статтю «Спеціальна освіта у східній Європі: досвід Польщі», в якій власне і «відкриває» роль С.Балея у педагогічній думці [19]. Довідку про філософа, психолога, лікаря та педагога С.Балея містить Енциклопедія України, що вийшла у 1984 році у Торонто [11]. В американській енциклопедії психології та біхевіоризму, що вийшла друком у 2002 році розміщено розділ про польських психологів, де розглядається внесок С.Балея у психологію виховання [14]. У 2007 році у німецькому академічному виданні польський вчений В.Павловський пише статтю про С.Балея, в якій наголошує, що «С.Балей був одним із перших у науці й педагогічній практиці, що звернув увагу сучасників на проблему соціальної занедбаності дітей та молоді й особливості їх виховання у сім'ї» [14, с.280]. У цьому ж році британський бюлетень психологічних наук поставив ім'я С.Балея першим серед психологів, які досліджували проблеми суспільної психології у Польщі [25].

Презентація творчого доробку С.Балея в Україні пов'язана з науково-просвітницькою діяльністю професора М.Вернікова, який здійснив систематизацію його творчої спадщини та включив її до наукового і культурного обігу країни. Він першим зробив спробу окреслити зв'язок між філософією та педагогікою С.Балея. Дослідник розглядав наукову концепцію вченого, що виходить із гуманістичних традицій філософії, психології та педагогіки гомоінтентного типу, наголошуючи на тому, що вона зорієнтована «на виховання людини, яка усвідомлює, що відносини у суспільстві складаються з того, що «я» кожного разу вступає у взаємини з «ти» (іншими) і настає зустріч аналогічних сподівань» [2, с.7].

Незважаючи на надзвичайну популярність ідей С.Балея у Польщі, вона й досить не стала предметом дослідження вітчизняної психології, залишається не дослідженою психолого-педагогічна спадщина вченого, не з'ясоване значення наукових поглядів дослідника в осмисленні психології виховання, нових вимог до особистості педагога.

Ми ж виокремимо та окреслимо зв'язок Балея з психологією у Львівсько-Варшавській школі для того, щоб виявити оригінальність і новаторство його психолого-педагогічних праць у контексті розвитку європейської психолого-педагогічної думки ХХ ст., при цьому будемо оперувати маловідомими в Україні польськими публікаціями вченого.

Значний вплив на філософсько-психологічне, та й взагалі, на наукове мислення С.Балея мала львівська субкультура, органічним породженням якої він був. Формування наукових інтересів вченого відбувалося у колі Львівсько-Варшавської філософської школи, засновником якої був Казімеж Твардовський. Як вказують біографи С.Балея з 1903 по 1907 роки він навчався на філософському факультеті Львівського університету, а також слухав курс лекцій з польської літератури [3, с.21].

В цей період С. Балея зацікавився експериментальними методами в психології, з якими ознайомився в психологічному кабінеті, створеному при Львівському університеті К.Твардовським. Через багато років вчений згадував: « Я добре пам'ятаю той примітивний дослід із зубочистками, замоченими в чорне і червоне чорнило, якими ми досліджували в кабінеті Твардовського локалізаційну здатність шкіри. Таким чином Твардовський намагався ознайомити своїх учнів примітивними засобами, що були в його розпорядженні, із дослідженнями в галузі психофізіології та пробудити в них повагу до тієї частини психології, яка не відмовляється від тіла і залишається в контексті з фізіологією. Я також добре пам'ятаю, як детально Твардовський обговорював у своїх лекціях експериментальні методи у сфері дослідження порогів чуттєвих стимулів і експериментальні методи дослідження пам'яті. Ми ще не могли всі ці методи застосувати на практиці. Але професор Твардовський говорив про них так детально, так чітко й так образно, що коли після від'їзду за кордон я мав можливість практично зіткнутися з тими методами на фоні відповідного обладнання, я мав відчуття, що вже колись давніше фактично їх використовував. Не шкодував нам також професор Твардовський у своїх лекціях певних математичних розмірковувань, привчаючи нас до думки, що психології не можна уникати цифр. Таким чином він відкривав перед нами широкий горизонт, який ховав у собі різні можливості, не зводячи психології до формул і визначень» [7, с.343].

Для того, щоб належним чином оцінити прогресивний характер світобачення та психологічних досліджень С.Балея, необхідно, хоча б в загальному, охарактеризувати стан психології в цей період і ту наукову школу, вихованцем і послідовником якої був С.Балея.

Європейська психологія кінця ХІХ ст. характеризується відчуженням від «ненаукових» метафізики й філософії (оскільки вони не є природничими) та зближенням із фізикою і фізіологією. Тому не дивно, що на зламі ХІХ та ХХ століть у Європі одночасно функціонують два види психології – вундівська фізіологічна та брентанівська описова. Різниця між ними полягає у погляді на предмет та завдання психології.

Німецький філософ та психолог Вільгельм Вундт (1832-1920) уявляв психологію наукою, що опирається на факти, вільні від метафізичних й апіорних нашарувань чи філософських суперечок. Тими фактами, що мали б становити предмет психології, вчений визначає елементи свідомості – процеси сприйняття, відчуття, уявлення, афектів, вольові процеси і процеси дій, що виникають із них, - зв'язані у психічні явища. На думку Вундта, серед основних психічних процесів немає жодного, до якого не можна було б застосувати експериментальні методи. Відтак завдання психології, з позиції Вундта, полягає в експериментальному дослідженні, аналізі та систематизації змісту психічного життя одночасно з його відношенням – на засадах паралелізму – до фізичних подразників й фізіологічних процесів. Таким чином, вундтівський підхід до психології як емпіричної науки не визначається метафізичними гіпотезами про відношення душі до тіла, а черпається із фактів: досліджуючи експериментально чуттєве сприйняття, досліджуємо психічне життя. Задля розвитку досліджень у означеному напрямі Вундт організував у 1879 році в Лейпцигу першу в світі лабораторію експериментальної психології. Услід за Вундтом подібні лабораторії відкривалися при інших університетах. Розділення психології від філософії, досягнуте шляхом застосування природничих методів, як і майбутнє нової наукової дисципліни, на яку покладалися великі надії, здавалися вирішеними. З Лейпцигу – психологічного центру кінця ХІХ століття – розходилася слава і велич психології. Створювалися численні психологічні часописи. Вчені, що зібралися у 1889 році у Парижі

на I Міжнародний конгрес фізіологічної психології засідали під гаслом підтвердження автономії предмету і методів дослідження психології.

Попри природничу точність досліджень результати, отримані в психологічних лабораторіях не відповідали очікуванню. Проблеми, які можна було розв'язувати за допомогою щораз складніших апаратів, мали вузькі межі. Дослідження ставали все більш клопіткими, трудомісткими і все менш цікавими. Критики Вундта відкрито питали про доцільність і придатність досліджень. Чи, наприклад, частота пульсу, зміна темпу дихання, рівень тиску крові є показниками суб'єктивної по суті свідомості? Що можна на підставі величини навіть найдокладніших фізіологічних вимірів сказати про почуття гордості, сорому, зневаги? Ці виміри є показниками діяльності нервової системи, однак вони не стосуються відчуттів і переживань [26, с.12].

Результати психологічних досліджень у вундтівському варіанті дали плоди розширення знань з галузі психофізіології відчуттів (зокрема зору і слуху) і психофізики. Їх наслідком було також запровадження до психології експерименту і кількісних методів, що призвело до психометрії. Попри ці успіхи – революційні для психології – вказівка на можливість здобування інформації про людину шляхом дослідження інших осіб, не була використана у повному об'ємі.

Підносячи психологію до основних наук про душу, вчений все ж таки не визнавав наміру повного накладання психічної структури на фізіологічну. Він стверджував, що цей зв'язок ще не вивчений так докладно і має образ виключно гіпотетичний. Тому й неможливо логічно виявити причинності у відношеннях між психічними та фізичними процесами.

На тему інтенційного «уприроднення» психології, яке враховувало вундтівські пропозиції, Едмунт Гуслер сказав: «Хотілося обдарувати психологію ідентичною об'єктивністю як і фізику; в результаті саме ця вимога цілком унеможливила існування психології в повному й автентичному значенні цього слова. Бо по суті, коли йдеться про душу, про суб'єктивність у розумінні індивідуальної суб'єктивності, як окрему особистість і окреме життя або ширше, як суб'єктивність, вплетену в історію і суспільний колектив [...], завжди буде абсурдом приписування їй об'єктивності, подібної до об'єктивності природничих наук» [4, с.57].

Німецький філософ та психолог Франц Brentano (1838–1917) також не був прихильником метафізичних спекуляцій, але він не підтримував і «моди» на творення психології виключно за взірцем природничих наук. У своїй праці «Психологія з емпіричної точки зору» (1874 р.) він вказує на різницю між психічними та фізичними феноменами: «Всякий психический феномен характеризується посредством того, что средневековые схоласты называли интенциональным (или же ментальным) внутренним существованием предмета, и что мы, хотя и в несколько двусмысленных выражениях, назвали бы отношением к содержанию, направленностью на объект (под которым здесь не должна пониматься реальность), или имманентной предметностью. Любой психический феномен содержит в себе нечто в качестве объекта, хотя и не одинаковым образом. В представлении нечто представляется, в суждении нечто утверждается или отрицается, в любви – любит, в ненависти ненавидится и т.д. Это интенциональное существование свойственно исключительно психическим феноменам. Никакой физический феномен не демонстрирует ничего подобного. Тем самым мы можем дать дефиницию психическим феноменам, сказав, что это такие феномены, которые интенционально содержат в себе какой либо предмет» [13, с.17-18].

Таким чином, вчений визначає психічні феномени як уявлення і як такі феномени, які ґрунтуються на уявленнях. Що стосується фізичних феноменів, то вони можуть стати предметом дослідження лише як такі, що містять психічні феномени, тобто у процесі опису своєрідності останніх. Отже предметом психології Brentano вважає лише психічні феномени. Учений заперечує існування безсвідомих уявлень, оскільки явища – ті, які супроводжують і які є супроводжуваними – мають однакову силу, а це підтверджує, що у нас не існує жодного психічного феномену, про який ми не мали б уявлення. Психологія за Brentano вивчає елементи людської свідомості і способи їх поєднання, а також передумови і умови виникнення цих елементів. Перше – сфера дескриптивної психології, друге – предмет генетичної психології. Дескриптивна психологія аналізує і описує феномени нашої свідомості, тобто факти, безпосередньо пов'язані з досвідом. Генетична

психологія займається вивченням фізико-хімічних процесів головного мозку. Свою роботу Brentano відносив до дескриптивної психології. Він не піддавався тогочасній моді займатися наукою виключно за зразком природничих наук. Труднощі, які з'явилися перед психофізіологією та психофізикою повставали, на його думку, через помилково сформульовані завдання і неправильне визначення предмету психології.

Головною метою теоретичної програми Вундта було з'ясування, з яких елементів складається свідомість і як вони збудовані. Натомість – за Ф.Брентано – психологія не є наукою про свідомість як комплекс змісту з відповідними до її стану фізіологічними й фізичними явищами. Вихідним пунктом повинен бути акт свідомості, у розумінні функції суб'єкта, що проявляється у його скеруванні на об'єкт. Він писав: «Кожне психічне явище характеризується тим, що середньовічні схоластики називали інтенціональним або розумовим існуванням об'єкта, а що ми [...] називаємо віднесенням до певного змісту, спрямованістю на об'єкт (під яким не треба розуміти дійсності), або іманентною суб'єктивністю. Кожне (психічне явище) містить у собі щось як об'єкт, хоча не завжди таким самим способом. Ми можемо визначити психічні явища як такі, що інтенційно містять в собі свій об'єкт» [13, с.195].

Брентано виключав існування несвідомих актів, оскільки кожен акт є як усвідомленням перебігу чогось відмінного від себе, так і свідомістю себе самого. Інакше кажучи – внутрішнім спогляданням, чимось певним і очевидним. Тут ми маємо справу з двома видами свідомості: вторинною (тобто очевидним і безпосереднім внутрішнім спогляданням) і первинною (тобто усвідомленням собі чогось, зовнішнім спогляданням). Зовнішнє споглядання, що відноситься до фізичних явищ, не є правдивим спогляданням, оскільки воно не має рід очевидності й безпосередності [13, с.195]. Тільки акти дають можливість появитися у свідомості уявлень, які роблять присутніми предмети у внутрішньому спогляданні, а також створюють чуттєві зв'язки відносно тих предметів і дають можливість судити про них. Саме тому психолог повинен досліджувати не враження як елемент свідомості (згідно з рекомендаціями Вундта), але акти, завдяки яким предмети усвідомлюються. Тому акти, тобто усвідомлювані психічні явища, повинні бути предметом наукової психології [26, с.14].

У науковому доробку Brentano є не одне відкриття, важливе для психології. Серед них варто підкреслити постулат відрізнення описової психології (філософії свідомості) і генетичної психології (з'ясовуючої). Основою поділу є спостереження, що стосується існуючого способу застосування психології. Перед тим як якийсь психічний явище було ясно і чітко описане, воно вже було з'ясоване. Натомість Brentano вважав, що основним завданням психології є робити синтетичні описи, які охоплюють риси психічних явищ. Що відрізняють постійні диспозиції психічного життя і служать безпосередньому пізнанню предмету психології, так зв. психічних актів. Такий опис міг бути складений тільки після ясного і чіткого пізнання описуваного об'єкту суб'єктом, що робить опис [13, с.22].

Казимир Твардовський, як відомо, навчався у Brentano, але під час стажування слухав лекції Вундта й брав участь у експериментах, що проводились у лейпцігській психологічній лабораторії, а також працював у подібній лабораторії у Мюнхені під керівництвом Карла Штумпфа, відомого психолога музики. Відмітно, що на той час не було згоди і серед самих лідерів експериментальної психології. Про протиріччя свідчать, наприклад, антипатії, які розділяли керівників кабінетів – Вундта і Штумпфа. Протягом багатьох років вони вели в'їдливі полеміки на сторінках наукових часописів. Штумпф, спеціальністю якого були дослідження в царині акустики, силою свого авторитету відкидав публіковані на цю тему результати досліджень, проведених у лейпцизькій лабораторії [22, с.65].

Вільгельм Вундт припускав, що безпосереднім відповідником психічних процесів є процеси, які відбуваються в корі головного мозку. Однак він також припускав, що природа цієї залежності недостатньо відома і мав виключно гіпотетичну форму. На думку Вундта, тільки «снуванням домислів» було би розслідування, чи ця гіпотеза містить якусь метафізичну теорію. Але це зручна гіпотеза і вона ясно формулює дослідницьку проблему: слід збирати матеріали на тему зв'язків, які відбуваються між психічними і нервовими процесами, які з цих зв'язків можна безпечно описувати як «взаємний супровід» або «взаємна супроводжуюча змінність». Коли відбувається визначений психічний процес, одночасно «супроводжує» його визначений мозковий процес. Обидва

ряди явищ зберігають окремість і паралельність. Натомість характер зв'язку між рядами не є цікавим і залишається невідомим. Бо не можна виявити, що між тими рядами відбувається причино-вий зв'язок [26, с.16].

Натомість Brentano визначав різницю, яка існує між розумом і матерією, але він чітко концентрувався на описі того, що інтенціональне відносно зовнішнього, не акцентуючи спеціально засади психологічного паралелізму. Якщо Brentano висловлювався на тему видів досвіду як основи пізнання, то в контексті їх опису і пошуків відмінностей між безпосереднім (внутрішнім) і посереднім (зовнішнім) досвідом ніби припиняв судження про їх взаємозв'язки [13, с.128].

Варто зауважити, що у другій половині XIX століття основний «тягар» припущення про дуалізм – основи паралелістичного кредо – перенісся з метафізики на епістемологію. Згідно з ним, основою всяких знань є досвід, однак проходить він двома паралельними шляхами. Психічні явища даються у безпосередньому досвіді, натомість фізичні явища – у посередньому досвіді. Тому принцип паралелізму з'ясовував двоколіїність пізнання, а не різноманітність субстанцій, що складали основу духовних і тілесних явищ. Таким чином, принцип паралелізму, який стосувався спочатку метафізичного дуалізму, став правилом епістемологічного дуалізму. І хоча аж до новітніх часів ці два основні способи існування правила паралелізму перепліталися і щораз частіше поняття душі замінювалося на «розум», «психічне життя», «духовне життя», «свідомість», «психіку», однак проблема взаємних зв'язків залишилася і до сьогодні.

Власне у цей значимий для психології період становлення її як окремої науки, на польському ґрунті розгрівалася – звичайно у меншому масштабі – схожі події, як на арені європейської психології. Розквіт психології в Польщі можна чітко (хоча й досить огульно) пов'язувати з діяльністю Казимира Твардовського (брентоніста), яка протиставляється у європейському масштабі діяльності Владислава Гейнріха (вундиста). З перспективи часу відомо, що фізіологічна психологія у вундтівському варіанті закінчила власне своє існування разом із смертю найбільш незламного учня Вундта Едуарда В.Тітченера. З цієї перспективи відомо також, що описова психологія визначається одним із джерел гуманістичної психології. Тому Тереза Жепа стверджує, що львівська психологія, започаткована Казимиром Твардовським, є основним, хоча й надалі недооціненим і навіть знехтуваним, джерелом польської психології у гуманістичному варіанті [26, с.16].

Свідченням особливого інтересу К.Твардовського до психології були не лише його студії у 1885–1889 рр. під керівництвом Ф.Бrentано, але й запровадження психологічної тематики на зібранні гуртка, який був заснований у 1897 р., і з першої публікації філософської праці «Психологія щодо фізіології й філософії», в якій вчений не тільки доказував окремість і своєрідність психології, але й вказував на необхідні зміни у способі представлення її предмету. Він звертав увагу саме на значимість погляду, проголошеного Яном Людвіком Вівесом, що слід відійти від питань типу Чим є душа, а зайнятися дослідженням властивостей і способів дії душі. Пояснюючи в чому полягає роль нової науки – фешнерівської психофізики, Твардовський рішуче відкинув проголошений Вундтом погляд, нібито психологія була природничою наукою. Він заперечував твердження, що разом із моментом, коли психологія з науки про душу стала наукою про духовні явища – вона перестала бути філософською наукою. Тому для Твардовського факт переходу від націоналістичних роздумів на тему якості духовної субстанції до виміру духовних явищ не означав втрати психологією зв'язків із філософією. Тим самим «методологічний» перелом в історії психології значив для Твардовського рівно стільки, що й для Вівеса, а саме припинення питань про природу душі на користь пошуків відповіді на питання про властивості і функції душі (а швидше: духовного або психічного життя [26, с.18]).

Моментом офіційного оголошення, що психологія є не тільки предметом зацікавлення львівського філософа, але й може бути також предметом університетського навчання під його керівництвом є дата (1898 р.) інавгурації Казимиром Твардовським лекцій із психології. Цей період тривав до 1901 року і мав організаційний характер, зосереджений навколо запровадження до програми навчання постійних лекцій з психології. Саме у 1901 році К.Твардовському вдалося реалізувати цей задум. Рік цей вважається датою заснування психологічного кабінету у Львові [24, с.396]. Специфіка психології, якою почав займатися у Львові К.Твардовський, стосується трьох чинників:

розуміння предмету психології, її дослідницьких методів та теорій, що з'ясовують перебіг психічних процесів і людської поведінки.

Кінець першого періоду розвитку психології у Львові можна також асоціювати з датою, пов'язаною із першим дидактичним успіхом К.Твардовського на ниві психології, тобто з 14 квітня 1901 р., коли Владислав Вітвіцький як перший учень-психолог захистив кандидатську дисертацію.

Другий період розвитку психології у школі К.Твардовського можна обмежити датами 1902–1919 рр. Цей період можна назвати повністю «львівським». Специфічною ознакою цього періоду є діяльність вченого та його учнів у становлення польської психологічної термінології [28]. Характерною для цього періоду є значна участь молодих психологів у підготовці наступних номерів «Філософського руху», - часопису, заснованого К.Твардовським у 1911 р.

У цей період В.Вітвіцький здобув наукову самостійність і розпочав співпрацю з Львівським університетом як приватний доцент. Наукових успіхів досягли ще два учні К.Твардовського, що спеціалізувалися у психології, а саме Степан Балей, який захистив кандидатську дисертацію у 1911р. у Львові та Степан Блаховський, який захистив кандидатську дисертацію у Відні в 1913 р.

У цей період К.Твардовський, долаючи значні труднощі, отримав згоду і дотації на організацію психологічної лабораторії, що була офіційно відкрита у 1907 р. [26, с.4].

Завершує «львівський» період розвитку психології 1919 рік. Саме від цього моменту можна говорити про початки «львівсько-польського» періоду, оскільки учні К.Твардовського очолюють на той час усі (за винятком краківської) кафедри психології у польських університетах. С.Блаховський став професором психології в новоутвореному Познанському університеті, В.Вітвіцький очолив (після померлого у 1918 році Едуарда Абрамовського) кафедру психології у Варшавському університеті. Після утворення там Закладу психології у 1934 році професором призначають С.Балея [26, с.4].

У 1913 році Твардовський пише працю «Про психологію, її предмет, завдання, метод, стосунки до інших наук та її розвиток», в якій поділив аналізовані означення предмету психології на дві групи: 1) згідне з етимологією назви «психологія» визнання душі за її предмет; 2) численні і різні визначення предмету психології, які не вирішують питання існування й суті душі. Пізніше він вибрав таке визначення психології, сформульоване відносно до її предмету, щоб застосувати термін «психологія» без прямого посилання на онтологію душі. Згідно з таким «унікальним» способом поведінки він зосередився швидше на виявленні відмінності предмету психології від предмету інших наук. Він зробив це, приймаючи (за зразком Вільяма Джеймса) «психічне життя» за вислів, що влучно передає сенс того, чим займається психологія. Уточнюючи прийнятий вислів, Твардовський ніби «відіслав» тілесне життя (яке відрізняється від психічного) до фізіології, а суспільне життя – до соціології. Таким чином, проблема з'ясування психологією відношення душі до тіла перестала існувати [28].

У випадку природи душі, зв'язків, що відбуваються між душею і тілом, а також у випадку предмету психології, погляди психологів, які виходять зі школи Твардовського, є схожими. Власне незалежно від наукової і часової дистанції щодо психологічних поглядів Твардовського, усі займали «унікальну» позицію щодо природи душі. Вони не намагалися висловлюватися на тему виду зв'язків, що відбуваються між душею і тілом через те, що тілесне життя визнавали предметом фізіології, а не психології. Послідовно за Вчителем вони стверджували, що предметом психології є психічне життя, яке складається з багатьох психічних функцій. Завдяки їм виникають витвори психічного життя (наприклад, уявлення, судження, поняття, думки). Оскільки психічні дії і витвори залежать один від одного, разом їх можна назвати психічними фактами.

Основою розуміння психічного явища було повернення Твардовським належного статусу змісту психічних явищ. У Брентанівському поділі, який був вихідним пунктом, основними елементами психічних явищ були об'єкт і акт. Твардовський доповнив цей поділ «відсутнім» (а швидше відкинутим Брентано через зв'язок із теорією Вундта) елементом, а саме – змістом представлення. Зміст – це психічний відповідник об'єкта, що являється у представленнях. Це присутність «чогось», завдяки чому психічний акт скеровується до того, а не іншого об'єкта [26, с.14]. Через декілька років Твардовський ви-

знав зв'язки, що відбуваються між психічним актом і змістом, як стосунок дії до витвору цієї дії, що проявилось у теорії дій і витворів.

Предметом психології можуть бути також диспозиції, тобто умови психічних фактів (наприклад, вразливість, пам'ять, уява, характер, розум, воля). Диспозиції не є тотожні психічним фактам, оскільки вони не даються у внутрішньому досвіді. Іншими словами: психологія – це наука про усвідомлені (за Твардовським) факти і психічні диспозиції.

Власне визначення предмету психології дає С.Балей у першому підручнику з психології українською мовою «Нарис психології»: «Ся галузь науки, якої предметом є **психічні явища** (вид. – С.Б.), називається **психольогія**. ...можна також сказати, що психольогія займається **суб'єктивними явищами**, або інакше, що займається світом так, як він уявляється людині залежно від становища, яке вона у ньому займає.

Можна також сказати, що психольогія **се наука про свідомість**, бо наша свідомість проявляється якраз у сім, що ми спостерігаємо, думаємо, бажаємо, любимо, ненавидимо і т.д.

Також можна сказати, що психольогія **се наука про душу**, коли уживатимемо слово душа як назву **на загал психічних явищ, що їх якась одиниця переживає**. Звідси й береться назва психольогія» [1, с.274]. Психологія для С.Балея, як вказує М.Верніков «служить вмістилищем знань, які є базовими для розуміння процесу становлення і розвитку людини та для професійного, обізнаного впливу на нього. Симптоматичною є логіка еволюції наукових інтересів С.Балея: від загально психологічних досліджень до психології розвитку, від неї – до психології виховання (педагогічної психології), а далі – до суспільної психології» [3, с.33].

С.Балей асимілював новітні досягнення у філософії та психології, відійшов від психофізичного паралелізму, тобто погляду на психіку як самодостатню сферу досліджень. Вчений розглядав її під кутом зору цілісно-генетичного підходу. Психіка постає як феномен, що становить динамічну внутрішню цілісність, причому принципи цілісності і динамізму застосовуються не тільки до самої психіки, але й поширюються на розуміння особистості як психофізичної цілісності. З огляду на це С.Балей розглядав індивідуальний розвиток психіки під кутом вікових змін у психофізичному онтогенезі. Це зумовило формування вченим власного концептуального бачення виховання і навчання.

1920 рік розпочинає наступний, третій період розвитку психології, який – з огляду на географічні чинники – слід би назвати «львівсько-варшавсько-познансько-вільнюським». «Вільнюським» тому, що Стефан Блаховський на запрошення Вільнюського університету ім. Стефана Баторія вів цикл занять з психології, які у 1935/36 навчальному році продовжив учень і докторант Владислава Вітвіцького Богдан Завадський.

Потрібно визнати, що у період розвитку психології з львівським родоводом, тобто у 1920–1939 рр., психологічним центром стає Варшавський університет. Тому найпростіше можна його назвати «варшавським» або – з урахуванням наукових коренів – «львівсько-варшавським». Перші учні Твардовського самостійно розвивають винесені з його школи ідеї. Модифікують їх. Створюють власні оригінальні психологічні праці.

У 1920 році у Львівському університеті було створено Заклад психології, яким до 1928 року керував К.Твардовський, а пізніше – його докторант Мечислав Креуц.

У зв'язку із 70-річчям з дня народження Казимира Твардовського С.Балей видав у «Польському архіві психології» ювілейну статтю, в якій писав: «Професор Твардовський був саме тим, хто незламно стояв завжди на сторожі психології як правдивих знань, які хочуть бути зрозумілими для всіх, але не ціною стислості. І якщо сьогодні психологи в Польщі мають амбіції розвивати психологію як справжню науку, то це ще одна заслуга проф. Твардовського» [20, с. 214].

Друга світова війна спричинила спустошення в рядах психологів, які вийшли зі школи К.Твардовського. Кінець психології з львівським корінням, який можна датувати 1945-1948 рр. був рівнозначний початкові трагічного періоду для польської психології. Спочатку – щоправда – було перевидано у 1946 році польський підручник психології, написаний Владиславом Вітвіцьким і видано 10 зошитів, які популяризували психологічні знання у серії «Відомості з психології» (1946–1948 рр.). Однак незабаром польська психологія повинна була працювати визначеним, т.зв. марксистсько-ленінським способом, який не передбачав посилань на «буржуазійну» міжвоєнну психологію. У психологічній літературі домінували переклади творів радянських психологів. Із психологічних часописів вийшов

від 1947 року лише один номер «Психологічного огляду» (у 1952 році). Але навіть у такому варіанті польська повоєнна психологія протривала недовго, оскільки на початку п'ятдесятих років не тільки почали закривати психологічні консультації, але припиняли або «модифікували» університетське навчання з психології. «Психолог» перестав фігурувати у списку професій. Настала цілковита ізоляція від світової психології.

ВИСНОВКИ

Не дивлячись на таке велике визнання доробку К.Твардовського, С.Балей не посилався безпосередньо на його погляди, обмежуючись власне тільки загальними твердженнями про користь, винесену з його школи. У рефераті, який він виголосив у 1938 році у Варшавському філософському товаристві на зборах, присвячених покійному Твардовському, говорячи про заслуги Учителя перед науковою психологією у Польщі, особливо підкреслював його терпимість щодо різних психологічних теорій: «Те, що сьогодні, коли я думаю про майбутнє психології, коли задумуюсь над тим, до яких починань я маю своїх учнів заохочувати, які з них стримувати, а які толерувати, то мені здається, що з цієї точки зору Твардовський може бути для мене взірцем. Я бачу його велич не тільки в тому, що він створив і чого навчив, а також у тому, чому дозволив існувати, що підтримував і що з розумінням толерував» [7, с.344].

Сам С.Балей своїми дослідженнями, організаторськими здібностями та інноваційністю у запровадженні різноманітних дослідницьких методів і технік зумів зібрати довкола себе і навчити численне гроно учнів і співпрацівників. Таким чином він свідомо посилався на програму Твардовського, для якого діяльність у царині педагогіки й виховання була настільки ж важливою як і докладна наукова робота. Вчений продовжував цю діяльність також після II Світової війни, коли після відновлення діяльності Варшавського університету знову став керівником Закладу психології виховання. Завдяки своїй діяльності на університетській кафедрі і в різних організаціях і товариствах він посів значне місце в історії психології і педагогіки в Польщі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балей С. Нарис психології / Степан Балей // Збір. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 271–353.
2. Верніков М. М. Спадщина Степана Балей в контексті сучасного суспільного розвитку і його тенденцій / М. М. Верніков // Філософські пошуки. – 1999. – Вип. IX. – С. 3–8.
3. Верніков М. М. Життя і наукова діяльність академіка Степана Балей: [передм. до збір. пр.] / С. Балей // Збір. пр. : у 5 т., 2 кн. / М. М. Верніков. – Л.; О., 2002. – Т. 1. – С. 19-79.
4. Гуссерль Э. Философия как строгая наука / Эдмунд Гуссерль. – М.: Сагуна, 1994. – 358 с.
5. Іванник С.Б. Українська філософська думка Галичини першої третини ХХ століття у колі Львівсько – Варшавської школи Казімежа Твардовського: дис....канд. філософ. наук: 09.00.05 / Степан Богданович Іванник. – К., 2011. – 179 с.
6. Aleksandrowicz Z. Dr. Stefan Baley: Psychologiczne uwagi o genezie poematu Słowackiego «W Szwajcarji» / Zenon Aleksandrowicz // Pamiętnik Literacki. – 1923. – S. 320–329. – Rec. na ks.: Psychologiczne uwagi o genezie poematu Słowackiego «W Szwajcarji» / Stefan Baley // Przegląd filozoficzny. – 1921. – R. XXIV, z. I, II. – S. 115–135.
7. Baley S. Kazimierz Twardowski a kierunki psychologii współczesnej / Stefan Baley // Przegląd filozoficzny. – 1938. – R. XLI. – S. 339–344.
8. Stefan Baley. Skala pisma dzieci szkol powschechnych // L`annee psychogique. – 1939. – Vol. 40, № 1. – P. 697–704.
9. Baley S. Encyklopedia Powszechna / Stefan Baley. – [wyd. 2- e]. – Warszawa : PWN, 1983. – S. 212.

10. Baley S. Wielka Encyklopedia Powszechna / Stefan Baley. – Warszawa : PWN, 1962. – T. 1. – S. 568
11. Balei, Stepan [Balej] // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto : Toronto Press, 1984. – Vol. 1. – P. 165
12. Błachowski S. O «Psychologii wychowawczej» Stefana Baleya / S. Baley // Psychologia wychowawcza w zarysie / Stefan Błachowski. – Warszawa, 1958. – S. V–X.
13. Brentano F. Psychologia z empirycznego punktu widzenia. – Warszawa 1999.
14. Craighead E. W. Between Two World Wars (1918–1939) / Edward W. Craighead, Charles B. Nemeroff // The Corsini Encyclopedia of Psychology and Behavioral Science. – New York, 2002. – Vol. 3. – P. 1218
15. Dobrowolska J. Wspomnienie o profesorze Stefanie Baleyu w 30. rocznicę śmierci / Janina Dobrowolska // Wychowanie w Przedszkole. – 1982. – № 7–8. – S. 358–361.
16. Fiała E. Stefan Baley jako psychoanalityk literatury / Edward Fiała // Przegląd Humanistyczny. – 2005. – № 2. – S. 17–28
17. Gołąb A. Sesja Baleyowska w Warszawie / Andrzej Gołąb // Ruch Pedagogiczny. – 1968. – № 4. – S. 476–482
18. Gurycka A. 13.09.1992 mija 40 lat od śmierci prof. S. Baleya, wybitnego psychologa wychowania, lekarza, działacza społecznego, organizatora nauki i służb psychologicznych / Antonina Gurycka // Przegląd Psychologiczny. – 1992. – № 2. – S. 291–293.
19. Holowinski I. Special Education in Eastern Europe. Assesment and evalution in Poland / Ivan Holowinski // The Journal of Special Education. – 1975. – № 3. – P. 435–437.
20. Jadczak R. Z międzywojennej działalności Stefana Baleya (1885-1952) na polu psychologii i pedagogiki / Ryszard Jadczak // Psychologia wychowawcza. – 1995. – № 3. – S. 204–215.
21. Kosnarewicz E. Stefan Baley / Elwira Kosnarewicz // Słownik psychologów polskich. – Poznań, 1992. – S. 19–21.
22. Marx M.H., Hillix W.A. Systems and Theories in Psychology. – New York – san Francisco – Toronto – London 1963.
23. Meszka B. Bibliografia podmiotowo-przedmiotowa prof. dr Stefana Baleya : [maszynopis] / Barbara Meszka. – Łódź : Uniwersytet Łódzki, 1987. – 208 s. – (Praca magisterska dostępna w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej UŁ).
24. Pieter J. Historia psychologii / Józef Pieter. – Warszawa : PWN, 1972. – 455 s.
25. Roszak J. Social Psychology In Poland / Joanna Roszak // Bulletin Of The British And East European Psychology Group. – 2007/8. – № 26. – P. 6–8
26. Rzepa T. Przedmowa / Teresa Rzepa // Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. – Warszawa, 1997. – S. 5–63.
27. Szmyd J. Stefan Baley jako psycholog religii / Jan Szmyd // Enhemer. – 1978. – № 4. – S. 13–24
28. Twardowski K. O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju / Kazimierz Twardowski // Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. – Warszawa, 1997. – S. 142–183
29. Ziemnowicz M. Stefan Baley na tle współczesnej epoki / Mieczysław Ziemnowicz // Roczniki Humanistyczne. – 1953. – T. IV. – S. 141–167
30. Żebrowska M. Stefan Baley (1885–1952) / Maria Żebrowska // Roczniki TNW. – 1952. – R. 45. – S. 89–92.
31. Wojtyński W. Pamięci profesora Baleya / Wacław Wojtyński // Psychologia Wychowawcza. – 1958. – № 1. – S. 4–293